

УДК 316752:321.011.5](4+477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/9.6>В. Крижанівська, студ. магістратури
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

ПРОФІЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Присвячено особливостям ставлення до демократичних цінностей у країнах Європи та Україні, ступеню їх дотримання та чинникам, якими зумовлена різниця їх втілення та оцінки, що характеризує особливості політичної культури в Україні та в країнах Європи. Саме особливості політичної культури та політичних традицій зумовлюють різне втілення та сприйняття демократичних цінностей, що можна представити у формі профілів демократизації. В теоретико-методологічному полі щодо розгляду проблематики демократичних цінностей та процесів демократизації наразі характерний відхід від теоретизування через призму демократичних транзитів щодо становлення та розвитку демократії, відповідно, актуалізується пошук нових підходів до пояснення новітніх процесів – неопатримоніальний розвиток, консолідація демократії, особливості демократизації у багатоскладних суспільствах, світ-системний аналіз процесів демократизації, прогнозування нових хвиль відкатів демократизації та ін. Аналіз особливостей дотримання демократичних принципів та цінностей у країнах Європи здійснюється на основі бази даних шостої хвилі дослідження Міжнародного центру соціальних досліджень European Social Survey. На підставі компаративістичного аналізу ставлення до демократичних цінностей в Україні та країнах Європи описано уявлення європейської спільноти щодо "ідеальної" моделі демократії та її складових елементів, а також виявлено розрив між задекларованими цінностями та рівнем їх фактичного дотримання. Запропоновано та обґрунтовано авторську модель функціонування демократичних цінностей – профілі функціонування демократичних цінностей/демократизації, відповідно до чого було здійснено групування країн та виділення характерних рис їхнього демократичного правління. На основі оцінки значущості та втілення певних демократичних цінностей було виділено 4 профілі демократизації: "ешелонна демократизація", "консенсусна демократизація", "соціально спрямована демократизація", "координована демократизація".

Ключові слова: демократія, демократизація, демократичні цінності, профілі демократизації.

Актуальність та проблемна ситуація. Хоча для більшості країн (103 країн із 197) характерне державне управління на основі демократичних принципів та цінностей, проте в умовах глобальних політичних трансформацій, існування різних варіацій політичних режимів, хвиль та "відкатів" демократії, відбуваються значні деформації утвердження демократичних цінностей, диференціація їхнього дотримання у різних регіонах світу та Європи. Це приводить до пошуку та актуалізації нових теоретико-методологічних розробок та інтерпретації стосовно сучасних процесів демократизації, зокрема неопатримоніальної інтерпретації пострадянського розвитку, відхід від аналізу кризь призму демократичного транзиту, обґрунтування можливостей світ-системного підходу до аналізу глобальних політичних трансформацій тощо, загалом – порівняльного вивчення демократизації для визначення основних чинників та бар'єрів її здійснення у різних соціокультурних та політичних контекстах.

Процеси демократичних трансформацій Європи досить неоднорідні. Якщо у Західній Європі склалися доволі давні та стійкі традиції демократичного правління, то країни Східної та Центральної Європи характеризуються неоднорідністю та нестійкістю цих процесів. Наразі у більшості регіонів світу, особливо у Центрально-Східній Європі, спостерігається консолідація демократії, що передбачає "інституціоналізацію нових норм і структур режиму, розширення їх легітимації та усунення перешкод, які на початкових етапах роблять їх встановлення важким" [12], інституціоналізацію демократичних інститутів, декларування основних демократичних цінностей та створення умов для їхнього втілення, що передбачає залучення як внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів забезпечення цих процесів, проте ці процеси відбуваються досить поверхнево, непослідовно, іноді лише формально, відповідно, на практиці реалізуються інші принципи державного управління.

Оскільки Україна рухається в напрямі інтеграції до європейської спільноти, що передбачає міжетнічну взаємодію, толерантність та розвиток на основі спільних цінностей, серед яких значне місце займають демократичні, то дослідницький інтерес становлять особливості ставлення до демократичних цінностей в Україні та в країнах Європи, виокремлення тих елементів, які вва-

жаються найважливішими для функціонування демократії, що свідчать про особливості політичної культури відповідних держав.

Об'єктом дослідження виступають демократичні цінності як складова політичних цінностей, а **предметом** – ставлення до демократичних цінностей в Україні та країнах Європи.

Мета: сформулювати профілі демократизації в країнах Європи на основі особливостей ставлення до демократичних цінностей в Україні та країнах Європи.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що особливості політичної культури, політичного минулого та моделей соціально-економічного розвитку зумовлюють у країнах Європи різний ступінь втілення демократичних цінностей, що формує певний профіль демократизації.

Методи дослідження. Реалізація поставленої мети та підтвердження гіпотези передбачає проведення компаративістичного аналізу ставлення до демократичних цінностей в Україні та країнах Європи. Для цього було здійснено аналіз шостої хвилі масового опитування ESS – 2012 р., оскільки саме у даній хвилі було включено блок питань про сприйняття демократії. В дослідженні брали участь 29 європейських країн.

Теоретична розробленість теми. Теоретична база вивчення демократичних процесів та демократичних цінностей доволі широка. Питання історичних передумов розвитку демократії в Україні, структурні складові процесу демократизації вивчали такі українські вчені, як О. Бандура, А. Дергачев, М. Кармазіна, С. Рябов та ін. [10]. Особливості посткомуністичних процесів демократизації та політичний режим України, ціннісні трансформації досліджує Є. Головаха [4], демократичні транзити, інверсійні траєкторії пострадянських трансформацій та формування неопатримоніалізму – О. Фісун [8].

Наукове вивчення та осмислення проблематики демократизації та демократичних цінностей має широку та глибоку теоретичну та концептуальну базу – від давньогрецьких філософів (Перікла, Аристотеля і Демокріта) до сучасних західних теоретиків (Р. Арона, К. Ясперса, Ю. Хабермаса, К. Поппера, Х. Аренд та ін.). Проблеми розвитку політичної культури українських громадян досліджують Л. Даниленко, О. Кіндратець, О. Бабкіна, В. Заблоцький, А. Колодій, зокрема врахування менталітету нації в цьому процесі – І. Макух-Федорова. Актуаль-

ні питання формування демократичних цінностей дітей і молоді знайшли своє відображення у роботах таких учених, як Н. Балабанова, В. Вікторов, С. Кострюков, Л. Сулімова, В. Кремень, В. Луговий, В. Лутай, В. Мадзігон, О. Сухомлинська та ін. [2].

Основна частина. Демократичні цінності являють собою частину політичних цінностей, тобто сукупність поглядів і переконань щодо важливих політичних процесів та інтересів, що дозволяють індивіду орієнтуватися у світі політики, проявляти політичну активність у певному напрямі, відстоюючи свої інтереси [9, с. 741–742]. У найширшому змістовному контексті демократичні цінності являють собою уособлення значущості демократії, привабливості її для більшості людей, те, заради чого її варто захищати, адже вони включають в себе такі основні цінності, як повага до людини і культури, миролюбство і діалогічність, толерантність і плюралізм думки, дії і суспільної поведінки особистості, громадянські компетенції та відповідальність, конституціоналізм, свобода слова, вільні засоби масової інформації і громадська думка, моральна автономія та захист приватності особистого життя, соціальний порядок та широкі можливості громадських асоціацій [5, с. 3]. Якщо розглядати демократичні цінності як складову політичної культури, то це система уявлень та вірувань щодо бажаного та найкращого типу політичної системи та режиму влади, до яких належать політичний плюралізм, політичне рівноправ'я усіх громадян (повноцінна політична участь), громадянські свободи (свобода слова, асоціацій, недоторканність житла тощо), політичне представництво меншин, незалежні ЗМІ, повага та захист прав власності, верховенство права та ін., загалом – пріоритет інтересів особи та суспільства над інтересами держави, проведення політики узгодження спільного існування – рівне право брати участь у вирішенні загальних питань та утвердження виключного права приймати рішення з проблем, для яких загальної згоди не потрібно [6, с. 5].

Варто зазначити, що для оцінки процесу демократизації можна застосовувати декілька напрямів аналізу. По-перше, це т. зв. зовнішня експертна оцінка – аналіз міжнародними аналітичними центрами ступеня розвитку демократії у країнах світу. Наприклад, британський дослідницький центр The Economist Intelligence Unit запровадив власну методичку аналізу стану демократії – індекс демократії країн світу (The Democracy Index), який дозволяє проранжувати країни світу відповідно до розвитку демократії (на основі експертних оцінок та результатів опитувань громадської думки відповідних країн) [11]. Інший напрям – самооцінка громадян політичних процесів та рівня демократії у власній країні, тобто аналіз того, як громадяни розуміють демократію, ставляться до її основних елементів та вважають найважливішими складовими ефективного функціонування. Такі дані надає ESS, який проводить опитування населення 32 країн кожні 2 роки, маючи комплексний опитувальник з різними блоками питань, зокрема про політику та демократію.

Блок питань стосовно демократії був включений лише в одній хвилі дослідження – у 2012 р., в опитування якого взяли участь 29 європейських країн. Хоча проаналізовані дані стосуються 2012 р., проте дають можливість визначити ключові демократичні цінності у сприйнятті європейської спільноти, загальну оцінку їхньої значущості, а також тенденції демократизації у країнах Європи.

Стосовно питань сприйняття демократії блок питань має таку структуру:

1) основні демократичні цінності/елементи (оцінка важливості цих елементів для демократії в цілому): громадянські свободи (свобода слова, публічні обговорення політичних процесів); виборчий процес: особливості проведення національних виборів, забезпечення активного та пасивного виборчого права, політичний плюралізм (наявність опозиції, альтернативних партій, які будуть виступати представниками інтересів різних соціальних груп); вільні та незалежні ЗМІ (добросесні ЗМІ, які надають якісну та достовірну інформацію про діяльність політичних акторів та працюють відповідно до журналістських стандартів і професійної етики, свобода слова – можливість медіа критикувати діяльність уряду тощо); захист прав меншин (пропорційність представництва в органах управління, можливість висунення власних партій тощо); діяльність уряду, спрямована на захист найбільш уразливих соціальних груп; врахування думки міжнародної спільноти у прийнятті рішень;

2) оцінка дотримання основних демократичних цінностей у кожній країні;

3) оцінка загального значення таких елементів, як наявність/відсутність можливості вільного висловлення власної думки, навіть екстремальної/критичної, зміна політики уряду відповідно до ставлення населення, багатопартійність уряду або ж формування однопартійного уряду;

4) оцінка для кожної країни значення таких елементів, як наявність/відсутність можливості вільного висловлення власної думки, навіть екстремальної, зміна політики уряду відповідно до ставлення населення, багатопартійність уряду або ж формування однопартійного уряду.

Ознаки, які підлягали аналізу в даній роботі, такі: 16 питань стосовно оцінки важливості окремих демократичних цінностей, вимірних метричною шкалою від 1 до 10, де 10 – "надзвичайно важливо для демократії взагалі" (card 37, № E 1-16); 14 питань стосовно оцінки дотримання зазначених демократичних цінностей у відповідній країні (card 38, № E 17-30) (відповідно до вищезазначених пунктів 1 та 2). Саме ці елементи, за експертним рішенням дослідників ESS, є основними елементами, дотримання яких свідчить про повноцінне функціонування демократії, що можна визначити як "ідеальну" модель демократії.

За результатами опитування ESS стосовно оцінки значення основних демократичних принципів було виявлено, що із 16 елементів більшість визнається значущими для функціонування демократії – плюралізм партій, незалежні та надійні медіа, незалежна та чесна судова система, наявність опозиції, захист прав меншин тощо – оцінюються у межах 7,5 – 9 (де 10 – найбільш значущі). Менше значення мають звернення уваги на думку міжнародних урядів до прийняття власних рішень та обговорення політичних акторів до голосування (рис. 1).

Рис. 1 відображає ідеальну модель функціонування демократії, її базові цінності (оцінка кожного з принципів свідчить про їхню цінність для демократії загалом). Проте самооцінка громадянами, які взяли участь в опитуванні, дотримання цих цінностей в їхніх країнах має суттєву деформацію (рис. 2).

З рис. 2 можна зробити висновок, що найбільш послідовно дотримуються вільна конкуренція та свобода слова та критики діяльності уряду (7,4 та 7,2), забезпечення проведення незалежних виборів (6,9), гласність та публічність (можливість обговорення політиків – 6,5) та захист прав меншин (6,2), а найменш втілюється принцип соціальної політики урядів щодо боротьби із бідністю та вирівнювання рівнів доходів населення.

Рис. 1. Основні демократичні принципи

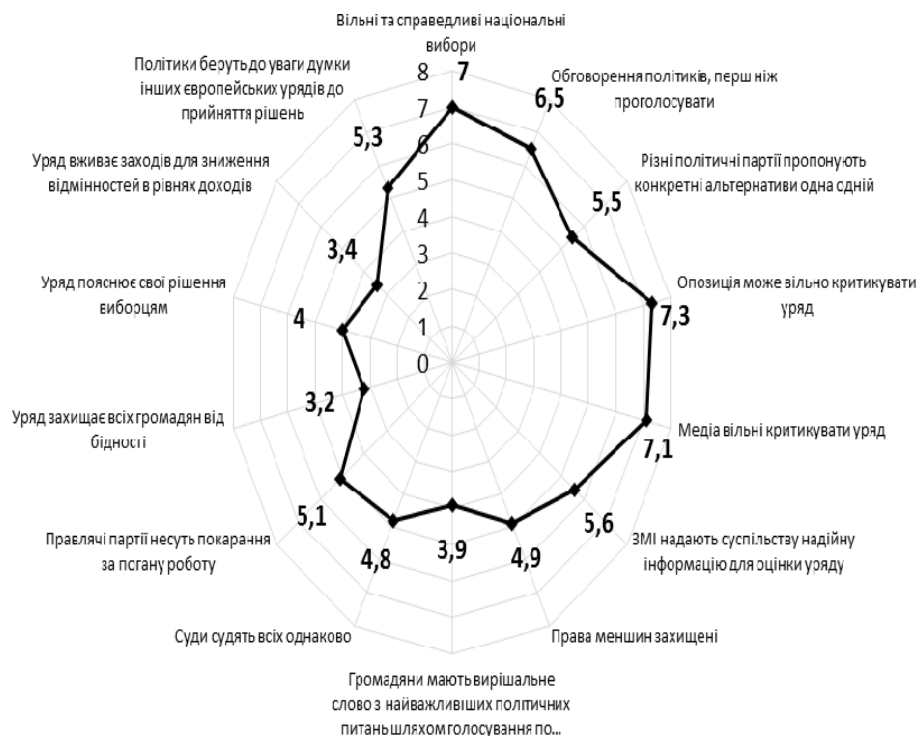

Рис. 2. Дотримання демократичних цінностей в країнах Європи (середні значення, шкала від 1 до 10, де 10 – "повністю дотримується")

Також були виявлені такі тенденції:

1) майже в усіх країнах елементами демократії, які втілюються та дотримуються, є наявність опозиції та свобода критики уряду, а також свобода медіа стосовно критики уряду (значущість в діапазоні 7–8,7, де 10 – "повністю дотримується");

2) 19 країн з 29 визнали, що в їхніх країнах забезпечується проведення чесних виборів;

3) не у всіх державах ЗМІ надають надійну інформацію про діяльність уряду (тільки в 11 країнах оцінка діяльності ЗМІ в цьому напрямі варіюється в межах 6–7,1);

4) найменше дотримуються принципи соціальної політики (стосовно захисту населення від бідності та

5) вживання заходів щодо зниження відмінностей у рівнях доходів);

6) неповноцінно втілюється принцип політичного плюралізму – наявність партій, які створюють альтернативи одна одній;

7) у більшості країн (15 з 29) не дотримується принцип справедливості та неупередженості судової системи.

Варто зазначити, що утвердження демократичних цінностей та оцінка ступеня їх дотримання особливо актуалізується в умовах трансформаційного періоду – періоду переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки, від авторитарних режимів до демократії, від моноідеології до ідеологічного плюралізму.

Такі демократичні транзити відбувалися переважно у 80-90-х рр. ХХ ст., тож сьогодні доцільніше казати про політичні трансформації та специфіку перебігу процесів демократизації, які супроводжується значними деформаціями та поверхневистю дотримання демократичних цінностей, незавершеністю та недосконалістю утвердження демократичних режимів (становлення гібридних режимів, напівдемократії), формуванням неопатримоніалізму у посткомуністичних країнах.

Порівняльний аналіз виявив особливості стосовно дотримання основних демократичних принципів та їхнього втілення, що дозволяє виокремити деякі групи країн із схожими аспектами функціонування демократії та сформувати профілі функціонування демократичних цінностей. Основним принципом виділення профілів демократизації було виявлення схожих елементів у функціонуванні демократії у різних країнах Європи (на основі тих елементів, які закладені експертами ESS у відповідному блоці питань), а також виявлення латентних факторів, які зумовлюють ці відмінності (на основі

аналізу соціокультурної та політичної сфер, специфіки соціально-економічної моделі розвитку). Під схожими аспектами розуміється ступінь втілення певних демократичних цінностей на основі аналізу середніх значень змінних № Е 17-30 у блоці питань про демократію. Профіль демократизації, таким чином, являє собою сукупність основних, типових рис, які характеризують особливості державного правління, в даному випадку – демократичного режиму. Зазначимо, що для усіх країн є спільними рисами високий рівень забезпечення можливість критики уряду з боку опозиції та медіа, проте є певні пріоритети та специфіка.

У результаті аналізу було виокремлено країни, які найбільш повно забезпечують такі елементи, як проведення незалежних виборів, захист уразливих груп (захист прав меншин), чесна та незалежна судова система, відповідальність уряду – за свою діяльність у разі негативних наслідків та пояснення своєї політики громадянам (рис. 3).

Рис. 3. І профіль функціонування основних демократичних цінностей (середні значення серед країн, які віднесено до даного профілю)

Критеріями віднесення до цієї групи були: 1) високі середні значення за усіма показниками (середні значення вищі 5,7); 2) найвищі середні значення за показниками чесних та незалежних виборів, критика уряду з боку опозиції та медіа (значущість у діапазоні 8,1–8,5); 3) висока оцінка діяльності судів (значущість у діапазоні 6,8–7,2); 4) середній рівень оцінки діяльності уряду (значущість у діапазоні 5,7–6,9); 5) високий рівень захисту прав меншин (значущість у діапазоні 6,9–7,1).

До держав цього профілю належать Данія, Норвегія, Німеччина, Велика Британія, Нідерланди, Фінляндія, Швеція та деякі інші. Це багатоскладні поліетнічні держави, які характеризуються переважанням інклюзивних політичних інститутів [1, с. 71–75], які забезпечують політичний плюралізм та централізацію управління (частково – централізація, частково – федералізація), представництво інтересів різних груп та захист прав меншин, функціонування ліберальної плюралістичної демократії. Профіль втілення демократичних цінностей цієї групи можна назвати "Ешелонна" демократизація, оскільки характерний для країн, які були та є передовими у забезпеченні державного правління на основі демократичних цінностей, найбільш повно та послідовно намагаються їх втілювати, незважаючи на внутрішню неоднорідність та латентні конфлікти у багатоскладних суспільствах.

Варто зазначити, що низка країн (Швейцарія, Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція) відзначається високим рівнем втілення більшості вищезазначених демократичних цінностей. Для цих країн характерне дотримання шведської моделі соціально-економічного розвитку – модель, яка спрямована на побудову держави загального добробуту, підвищення індивідуальної автономії, забезпечення прав людини, характеризується значною роллю держави у забезпеченні перерозподілу доходів та дотримання соціальної справедливості та принципів егалітаризму. Так, саме у цих країн були виявлені найвищі показники, порівняно з іншими країнами, стосовно оцінки діяльності уряду щодо захисту населення від бідності, перерозподілу доходів та пояснення урядом своєї діяльності громадянам.

До другого профілю демократизації були віднесені країни зі схожими аспектами втілення основних демократичних цінностей (забезпечення вільних та незалежних виборів, захист прав меншин, відповідальність уряду за негативні наслідки проведеної політики), проте для них характерним є те, що важливого значення набуває гласність та можливість обговорення політиків до процесу виборів, тобто громадські свободи та свобода слова (рис. 4). Це найбільш характерно для Франції, Польщі, Словаччини, Угорщини, Португалії, Ісландії, Естонії тощо – невеликих країн з переважно унітарним устроєм, але неоднорідним етнічним складом (особливо це стосується Франції, Іспанії, Ізраїлю).

Рис. 4. II профіль функціонування основних демократичних цінностей (середні значення серед країн, які віднесено до даного профілю)

Критеріями віднесення до цього профілю стали: 1) достатньо високі показники щодо дотримання вільних виборів, можливості критики з боку опозиції та медіа (середні значення 7,1–7,3); 2) низький рівень захисту прав меншин (середні значення у діапазоні 3,2–4); 3) низька оцінка діяльності уряду (середні значення вище 6,9), діяльність медіа (середні значення в діапазоні 5,3–5,6), незалежна судова система (середні значення 5–5,1).

Політичні системи цих країн поєднують централізацію управління з плюралізмом – багатопартійність, за-

хист прав меншин та їх представництво в органах управління, можливість вільного обговорення політиків та політичних процесів як елемент зниження конфліктності у поліетнічних суспільствах. Цей профіль доречно назвати "Консенсусна демократизація".

Для країн, які віднесено до третього профілю демократизації, характерно, окрім забезпечення вільних та незалежних виборів, обговорення політиків та політичних процесів, ще й забезпечення громадянської включеності у вирішення найважливіших питань шляхом референдумів та добросовісне функціонування ЗМІ, які надають достовірну інформацію про діяльність уряду (рис. 5).

Рис. 5. III профіль функціонування основних демократичних цінностей (середні значення серед країн, яких віднесено до даного профілю)

Такий профіль характерний для Кіпру, Чехії, Ірландії, Ісландії, Словенії та Італії. Це невеликі унітарні держави з переважно моноетнічним складом, в яких становлення демократії відбувалося знизу, на основі консолідації населення навколо спільних цінностей, сформувалася модель партисипаторної демократії. Цей профіль можна вважати проявом "соціально спрямованої демократизації".

Критеріями віднесення до цього профілю стали: 1) низькі оцінки діяльності уряду та відповідальності правлячої партії (середні значення в діапазоні 3,6–4,8); 2) середні значення за показниками наявності політичних альтернатив (у діапазоні 4,9–5,2) та публічне обговорення політиків (середні значення 6,5–6,7); 3) серед усіх показників більшої вагомості набувають: громадянська включеність у політичний процес шляхом референдумів тощо (середні значення в діапазоні 5,3–5,5), до-

бросовісне функціонування ЗМІ (середні значення в діапазоні 5,7–5,8), захист прав меншин (середні значення в діапазоні 6,3–6,5).

До четвертого профілю демократизації входять ті країни, серед втілюваних цінностей яких превалюють можливість публічного обговорення політиків, захист прав меншин та звернення уваги на думку європейських урядів, міжнародних організацій для прийняття рішень щодо власної політики. Щодо інших цінностей, то характерний низький ступінь їхнього дотримання, тобто наявні певні деформації процесу демократизації (рис. 6).

Критеріями віднесення до цього профілю були: 1) низькі середні значення за усіма показниками (нижче 6); 2) серед усіх показників переважають: публічне обговорення політиків (середні значення в діапазоні 5–5,9), захист прав меншин (середні значення в діапазоні 4,8–5,3), звернення уваги на думку європейських урядів (середні значення в діапазоні 4,7–5,2).

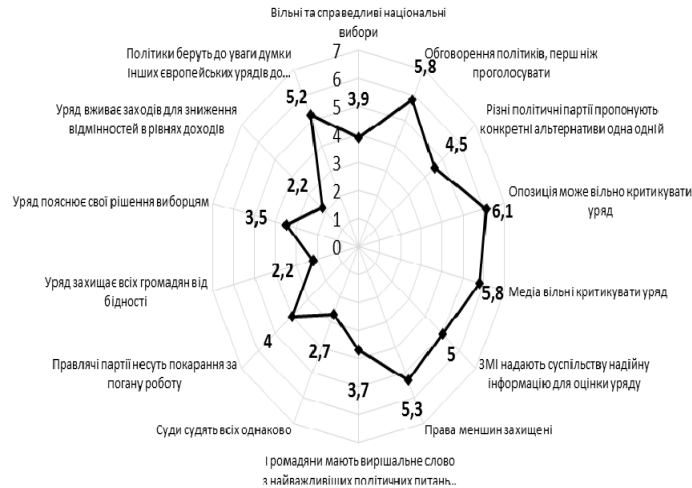

Рис. 6. IV профіль функціонування основних демократичних цінностей (середні значення серед країн, віднесені до даного профілю)

До таких країн належать Албанія, Болгарія, Литва, Російська Федерація, Україна, Косово, а їхній профіль доречно назвати "координована демократизація". Якщо звернути увагу на особливості їхнього політичного розвитку, то це посткомуністичні країни та країни Центрально-Східної Європи пізньої демократії, які у 80-90-х рр. XX ст. пройшли демократичний транзит, а саме квадро-транзит (поєднання процесів демократизації, маркетизації, становлення державності та національної ідентичності) [3]. Особливості демократизації супроводжувалися гострими внутрішніми конфліктами та перманентними кризами, внаслідок чого у деяких державах сформувалися екстрактивні політичні інститути [1, с. 71–75] (зосередження влади в руках вузької еліти або олігархії, формування патерналістської моделі соціальної держави). Також країни цієї групи як у внутрішній, так і у зовнішній політиці орієнтовані на інтеграцію до європейської спільноти, тому координують свою політику із рішеннями європейських урядів. Зокрема, ці тенденції характерні і для України – приєднання до європейських демократичних цінностей, врахування думки представників європейської співдружності, проте це супроводжується значним ціннісним розколом у суспільстві (різними ідеологіями, ціннісними та геополітичними орієнтаціями) та специфікою політичної культури, формуванням неопатримоніалізму.

Варто зазначити, що одним з проявів функціонування гібридних демократичних режимів стало утвердження неопатримоніалізму [4, с. 158–160] – режиму правління, за якого відбувається укорінення клієнтарно-патронажних відносин, клієнтізму (асиметричні відносини взаємообміну послугами між політичними суб'єктами), апропріація сфери управління офіційними носіями публічної влади, поширення етнічних, регіональних, конфесійних та ін. зв'язків на сферу політики, персоналізація влади, непотизм тощо.

Це характерні риси такого режиму щодо внутрішніх особливостей організації політичної системи. У населення також формується специфічне ставлення до держави та її функцій, зокрема ставлення до голови держави як до опікуна з повною довірою та згодою з прийнятими рішеннями. Такий політичний режим характерний для посткомуністичних країн, що супроводжується значними недоліками реалізації демократичних принципів управління.

Україна належить до групи "координованої демократизації" із такими характерними рисами, як переважання патерналізму [7, с. 151] й укорінення неопатримоніалізму та клієнтарно-патронажних відносин у політиці,

функціонування екстрактивних політичних інститутів, а серед основних цінностей, яких дотримуються: свобода слова щодо обговорення політичних процесів та суб'єктів; свобода слова щодо критики уряду (як опозицією, так і медіа); захист прав меншин; багатопартійність та врахування думки європейських урядів для проведення власної політики. Це свідчить про розрив між задекларованими цінностями та принципами державного правління та реально реалізованою політикою.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного порівняльного аналізу ставлення до демократичних цінностей та їхнього втілення в Україні та країнах Європи було виявлено декілька тенденцій.

По-перше, у всіх країнах високо оцінюють такі принципи демократії, як забезпечення незалежних та чесних виборів, політичний плюралізм (багатопартійність, формування багатопартійного уряду, наявність опозиції), незалежні та соціально відповідальні ЗМІ, наявність елементів прямої демократії (проведення референдумів, врахування думки громадян урядом при реалізації політики), незалежна та неупереджена судова система, свобода слова (можливість критикувати діяльність уряду та висловлювати критичні погляди стосовно політичних процесів та акторів).

Проте у втіленні цих принципів та цінностей є певні розбіжності у країнах Європи. Були виявлені держави, в яких відбувається розходження між задекларованими демократичними цінностями та їхнім втіленням на практиці. Зокрема, це характерно для країн, які в результаті демократичного транзиту стикнулися із значними складнощами, що призвело до деформацій та формування гібридних та напівдемократичних режимів (Україна, Російська Федерація, Албанія, Болгарія, Косово та ін.).

Також було розроблено авторську модель функціонування демократичних цінностей, виокремлено профілі функціонування демократичних цінностей/демократизації:

1) "ешелонна" демократизація – профілі країн, які є передовими (взірцем) у втіленні основних принципів демократії;

2) консенсусна демократизація (модель плюралістичної ліберальної демократії із забезпеченням політичного представництва меншин, захистом їх прав та вільним обговоренням політичних процесів);

3) соціально спрямована демократизація (модель партисипаторної демократії – включеність громадян у прийняття найважливіших рішень та публічні обговорення, врахування думки громадян при реалізації урядом політики, консолідації населення навколо спільних цінностей);

4) координована демократизація (орієнтація як внутрішній, так і у зовнішній політиці на інтеграцію до європейської спільноти, тобто врахування їхньої думки для реалізації власної політики). Саме для країн цього профілю характерне формування напівдемократичних та гібридних режимів правління, а також неопатримоніалізму.

У країнах із значними деформаціями щодо забезпечення функціонування демократичних цінностей спостерігаються такі особливості як укорінення екстрактивних політичних інститутів, централізація управління із привласненням управлінських та владних повноважень елітними групами/олігархічними групами, недостатній рівень забезпечення проведення чесних виборів, чесної конкуренції (партійної) та функціонування неупередженої судової системи як гарантія дотримання та захисту прав громадян.

Щодо України, то було виявлено досить низький рівень дотримання демократичних цінностей, особливо стосовно проведення національних виборів, забезпечення роботи чесної та неупередженої судової системи, вжиття урядом заходів для зниження відмінностей в рівнях доходів населення. Серед основних цінностей, яких дотримуються, – це свобода слова щодо обговорення політичних процесів та суб'єктів, щодо критики уряду (як опозицією, так і медіа), захист прав меншин, багатопартійність та врахування думки європейських урядів для проведення власної політики.

Подальші перспективні напрями дослідження функціонування демократичних цінностей полягають у моніторингу змін ставлення до демократичних цінностей в країнах Європи та Україні, а також поєднанні національних та міжнародних соціологічних досліджень для проведення комплексного аналізу процесів демократизації та формулювання прогнозів та напрямів можливих позитивних зрушень.

Декларація оригінальності дослідження. Робота є оригінальною за суттю. Використані цитати інших авторів із зазначенням джерела інформації. Відсутній плагіат у вигляді перефразування чужих думок без зазначення джерела та повного копіювання цитат з інших джерел. Дана робота не публікувалась раніше в інших виданнях, до журналу не надано раніше опубліковану роботу. Конфлікт інтересів в роботі не виявлено. Не було використано ті матеріали, що порушують авторські права. Дотримано етичні вимоги та авторські права на основі Кодексу етики Міжнародної соціологічної асоціації під час виконання дослідження та підготовки статті до публікації.

Список використаних джерел

1. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають: походження влади, багатства та бідності / Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон; пер. з англ. О. Дем'янчука.– К.: Наш формат. 2017. – 440 с.
2. Будник О. Б. Проблема формування демократичних цінностей майбутніх фахівців [Електронний ресурс] / О. Б. Будник // Молодий вчений. – 2015. – № 2. Режим доступу : http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/6-2_17_2015.pdf

3. Вонсович С. Г. Демократичний транзит: ретроспекції класифікації / С. Г. Вонсович // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – 2012. – Т. 20. – Вип. 22(4). – С. 210–215.

4. Головаха Є. Українське суспільство: вектори трансформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zbruc.eu/node/59471>

5. Кострюков С. В. Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.10. / С. В. Кострюков. – Київ, 2004. – 17 с.

6. Лейпхарт А. Демократія в багатопартійних суспільствах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт; пер. с англ. Б. И. Макаренко. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.

7. Фоломеев М. А. Патерналистські політичні традиції в системі відносин української держави та суспільства / М. А. Фоломеев // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Питання політології. – 2009. – 15(861). – С. 148–155.

8. Фисун А. А. Демократія, неопатримоніалізм і глобальні трансформації: монографія / А. А. Фисун. – Х.: Константа, 2006. – 352 с.

9. Хома Н. М. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.; за ред. Н. М. Хоми. – Львів: Новий світ – 2000, 2014. – 779 с.

10. Цурканова І. А. Политический механизм демократизации в современной Украине [Электронный ресурс] / И. А. Цурканова // Грані. – 2014. – № 8. – С. 118–123. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_8_24

11. Economist Intelligence Unit: Индекс демократии стран мира [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>

12. O'Donnell G. Transition from Authoritarian Rule : Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell. – L.: Johns Hopkins University Press, 1986. – 81 p.

References

1. Acemoglu D, Robinson J (2017) Why nations fall: the origins of power, prosperity and poverty. Kiev: Our format [in Ukrainian]
2. Budnyk O (2015) Problem of formation of democratic values of future professionals. *Young scientist* (2): 214-217. [in Ukrainian]
3. Vonsovic S (2012) Democratic Transit: Classification Retrospective. *Bulletin of the University of Dnipropetrovsk. Philosophy. Sociology. Politology* (22): 210-215. [in Ukrainian]
4. Golovakha E (2016) Ukrainian society: vectors of transformation [Electronic resource]. Way of access : <https://zbruc.eu/node/59471> [in Ukrainian]
5. Kostryukov S (2004) Formation of democratic values of students in the transformation period: abstract of the dissertation PhD. Kyiv, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]
6. Lijphart A. (1997) Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration. Translated by B.I. Makarenko. Moscow: Aspect Press. [in Russian]
7. Folomeev M (2009) Paternal political traditions in system of relations of the ukrainian state and society. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Questions of Political Science"* (861): 148-155. [in Ukrainian]
8. Fisun A (2006) Democracy, neopatrimonialism and global transformations: monograph. Kharkiv: Constant. [in Russian]
9. Homa N and others (2014) Political science: An encyclopaedic vocabulary guide for students of higher education institutions of I-IV levels of accreditation. Lviv: "New World - 2000". [in Ukrainian]
10. Tsurkanova I (2014) Political mechanisms of democratization in modern Ukraine. *Grani* (8): 118-123. [in Russian]
11. Economist Intelligence Unit: World Democracy Index. [Electronic resource]. Way of access : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679> [in Russian]
12. O'Donnell G (1986) Transition from Authoritarian Rule : Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. London: Johns Hopkins University Press, [in English]

Надійшла до редколегії 06.05.18

V. Kryzhanivska, Student of a magistracy
V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

PROFILES OF THE FUNCTIONING OF DEMOCRATIC VALUES IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES

The article is devoted to the peculiarities of the attitude towards democratic values in the countries of Europe and Ukraine, the degree of their observance and the factors that determine the difference between their implementation and evaluation, which characterizes the peculiarities of political culture of Ukraine and Europe. The particularities of political culture and political traditions determine the different incarnations and perceptions of democratic values that can be represented in the form of democratization profiles. In the theoretical and methodological field concerning the consideration of the problems of democratic values and democratization processes, the departure from theorizing through the prism of democratic transits on the formation and development of democracy the characteristic is characteristic, accordingly, the search for new approaches to the explanation of the newest processes si actualization is actualized - neopatrimonial development, consolidation of democracy, peculiarities of democratization in multi-complex societies, world-system analysis of democratization processes, forecasting of new waves of democratization retards, etc. Analysis of the peculiarities of observance of democratic principles and values in Europe was carried out on the basis of the sixth wave database of the European Social Survey of the International Center for Social Research – European Social Survey. On the basis of comparative analysis the presentation of the European community on the "ideal" model of democracy and its constituent elements is described, and the gap between declared values and the level of their actual observance is revealed. The author's model of the functioning of democratic values – profiles of functioning of democratic values / democratization – has been proposed and substantiated, according to which the grouping of countries and the identification of the characteristic features of their democratic government were carried out. On the basis of the assessment of the significance and the realization of certain democratic values, the four profiles of democratization were described: "secular democratization", "consensus democratization", "socially oriented democratization", "coordinated democratization".

Keywords: democracy, democratization, democratic values, profiles of democratization.